

Међуверски односи и војна стабилност Албаније

УДК 355.02:297](496.5)

Проф. др *Мирољуб Јевтић*

Албанија је земља чије је становништво подељено на две велике верске групе: муслимане и хришћане. Муслимани се, даље, деле на суните (50 одсто) и бектеше (20 одсто), а хришћани на православне (20 одсто) и римокатолике (10 одсто). Односи међу припадницима тих верских група у току историје били су веома противуречни, али су се углавном сводили на крваве сукобе, јер је држава која је унела ислам у Албанију – Османско царство, била заснована на верском принципу.

Будући да су муслимани били привилеговани и да су били носиоци власти, да би дошло до националног буђења било је неопходно да се превазиђу верске разлике, па су носиоци албанског националног препорода у 19. веку деловали у том правцу. Због различитих приступа свету и животу, као догматских система, на основу којих су настајали сукоби међу припадницима различитих вера Енвер Хоџа је укинуо религију желећи да уједини нацију. Али ни он није био доследан, јер су и даље били привилеговани људи муслиманског порекла. Стога, чим је нестао комунизам, обновљен је верски живот и отпочеле су верске размирице и сукоби. Почели су прогони припадника православне мањине, пре свега Грка, забрањује се њихова организација ОМОНИА а ти се односи преносе и у армију. Држава показује неповерење према официрима и војницима грчке националности – склања их са грчке границе, припаднике грчке мањине хапсе под оптужбом да подривају државу итд. Све то мора да остави дубоке последице на војну стабилност државе, поготову што се и римокатолици жале на привилегије муслимана, страхујући од могућег продора у земљу исламског фундаментализма.

За војну стабилност једне вишеверске државе веома су важни односи између припадника њених саставних конфесија, јер је и армија, у начелу, састављена од припадника свих верских група. То је посебно важно за земље попут Албаније, у којима становништво припада сасвим различитим верским заједницама. Албанија је састављена од око 70 одсто муслимана, 20 одсто православних и око 10 одсто римокатолика.¹ Осим тога, муслимани се деле на припаднике сунитског тока и на бектешије, припаднике једног дервишког реда (две трећине су сунити, а трећина бектешије).²

¹ О томе видети у Жорж Корм, *Мултиконфесионалне заједнице*, Сарајево, 1977, стр. 271; Mark Tirtja, *La question religieuse dans la culture populaire*, у *La conférence nationale des études ethnographiques*, 28–30. јун 1976, Тирана, 1977, стр. 339.

² Жорж Корм, *исто*.

Кроз историју Албаније односи међу припадницима различитих верских заједница сводили су се на сталне сукобе.³ Зато су само људи који површно или уопште не познају историју Албаније изненађени извештајима у последње време, на основу којих се види да су поприличне напетости међу припадницима трију вера. Тачније за време владавине Енвер Хоџе Албанци су ширили причу о себи као народу који је превазишао верске разлике, а њу су прихватили здраво за готово чак и поједини ауторитети. Тако је, на пример, Александар Поповић написао: „Од тога датума (од Призренске лиге 1878. године, примедба М. Ј.) долази до рађања албанског национализма који је ујединио, без разлике по верској основи, све Албанце“.⁴ Тврдње Александра Поповића изречене су у време када је у Албанији постојала диктатура Енвера Хоџе и када се јединство Албанаца трију вера није могло проверити услед непостојања верских слобода. Међутим, када је тај систем нестао и када је успостављена демократија, показало се да је то потпуно нетачно.

У новинским извештајима почело је све више да се пише о сукобу православних и муслимана. Између осталог, почело се претити смрћу поглавару албанске православне цркве архиепископу Јанулатосу.⁵ Пошто је за време диктатуре уништена већина православног свештенства, свештеници су махом почели да долазе из Грчке, а против њих су започети прогони. Самим тим, ударено је на укупно православно становништво. Осим напада на главу цркве, архиепископа Јанулатоса,

³ Мало се зна да је рат који је водио Скендербег са Турцима у ствари био рат Албанаца хришћана с Албанцима муслиманима. Скендербега је папа прогласио „капетаном Свете столице“. Скендербег је мислио да му се јавио свети Ђорђе који му је дао мач да би се борио против противника своје вере. Главни противник му је био Балабан-паша, такође Албанац, и Балабанов брат Јонус (наведено према: Rexhep Krasniqi, *Georges Castrotis, Scanderbeg, Firenca*, 1983. стр. 135–158). Последњи попис становништва Албаније обављен је 1989. године, када је још постојала одлука о забрани исповедања религије. Тада је у држави живело 3.183.000 становника. Према попису, 98 одсто било је становника албанске националности и 59.000 Грка православца. Грчке процене објављене 1992. потврђују пропорције ранијег пописа: 70 одсто муслимана, 20 одсто православних и 10 процената римокатолика (према: *The Southeast European Yearbook*, 1991, Hellenic Foundation for Defence and Foreign Policy, Eliafer, Athena, 1992. стр. 313). Исте проценте заступљености верских група објавио је и годишњак ЦИА, CIA, *The World Factbook* 1995 (сви наведени подаци су на основу текста из „Међународне политике“, бр. 1051 од 1. децембра 1996, стр. 12). Међутим, пошто службених пописа нема, свака верска заједница покушава да повећа број приврженика. Тако подглавар Римокатоличке цркве Рок Мирдита вели да у Албанији живи само 60 одсто муслимана и 20 одсто римокатолика и исто толико православних. Ту изјаву је дао за хамбуршки ДРА („Политика“, 4. јул 1995. стр. 6). Мирдита каже „људи су овде веома религиозни и ми имамо много успеха нарочито са младим људима“. Такође додаје да је само у Тирани од 1992–1995. крштено више од 1.000 људи. Архимандрит из Ђирокастре Хризостом тврди да у Албанији има више од 1.000.000 православних, односно 37 одсто („Политика“, 3. јул 1993, стр. 3). Очигледно је да се ти наводи много разликују од официјелних, истина старих података, али и од савремених процена, па су процене које се слажу са старим изворима ипак најприближније истини.

⁴ Alexandre Popović, *L'islame balkanique*, Berlin, 1986, стр. 13.

⁵ „Политика“, 8. мај 1994, стр. 4.

зостављани су и његови потчињени. Тако је архимандрит из Ђирокастре, Хризостом, протеран у Грчку. Он је рекао да постоји притисак муслимана на православце.⁶ Свештеник Михалис Дакос је био још изричитiji: „Ми смо жртве растућег исламског фундаментализма. Чини се да се постављају темељи за избијање верских сукоба у овом подручју“.⁷ Ако православци чине 20 одсто укупног становништва и дају одговарајући број војника и официра, јасно је колико ти војници и официри православци могу да буду задовољни државом која дозвољава нападе на њихове светиње и на њихове породице. Архимандрит Хризостом је у наведеним написима јасно нагласио да је православни народ у Ђирокастри хтео да спречи његово протеривање, али га је полиција сурово тукла.

Албанска држава, а тиме и војска, почиње јавно да испољава бојазан да би политика Православне цркве у њиховој земљи могла да доведе до испољавања захтева Грчке према албанској територији, па се, стога, према војницима и официрима православцима почиње показивати извесно подозрење. Питање је да ли је страх албанске државе оправдан, али је чињеница да постоји и да се везује баш за Православну цркву као чинилац дестабилизације земље. То потврђује и архиепископ Јанулатос: „Званична Тирана страхује да би Грчка могла остварити своје територијалне претензије према Албанији употребом Православне цркве“.⁸ То је рекао приликом спровођења одлуке Цариградске патријаршије да у Албанију упути три грчка епископа за потребе тамошњих верника.⁹

Та чињеница је посебно значајна у оквиру спора шта је по националности 600.000 православних становника Албаније. Док је званична Албанија тврдила да је Грка само неколико десетина хиљада, а да су сви остали православни Албанци, Грчка тврди другачије. Према Грци-

⁶ Исто, 3. јул 1994, стр. 3.

⁷ „Борба“, 10. јун 1994, стр. 8. Текст у лондонском „Гардијану“, који преноси „Борба“, насловљен је *Грчка трагедија*. Тамо пише да локално грчко становништво живи у страху: „полицајци им непрестано куцају на врата, цркве им нестају у пожарима, куће им бивају опљачкане, жене малтретирају, а мушкарце хапсе. То није појава карактеристична само за једно село, већ за читаво брдовито подручје јужне Албаније, где махом живе албански Грци. Они су преплашени и не усуђују се да говоре о свему што им се дешава“. Један од вођа Грка вели: „Сигуран сам да грчка армија неће седети скрштених руку. Грчки војници ће доћи и ослободиће нас“. Албанске власти су забраниле и рад Омоније – „Демократске уније грчке мањине“, у фебруару 1992. године. Посебно је важно да је та организација забрањена на иницијативу посланика Демократске партије, тј. владајуће партије у Албанији (наведено према М. Миливојевић, *Wounded eagle, Albania's Fight for Survival*, London, 1992, Institut for European Defence and Strategic studies, бр. 15, стр. 35). Ако се, при томе, зна да је против Грка окренута АНУП – Албанска национална уједињујућа партија, која је добила „благослов“ од поглавара новоуспостављеног светског бектешиског центра у Тирани, све наведено добија још већи значај. За Југославију је важно да зна да је АНУП веома близак исламској религији и да паралелно делује и на Космету и у Албанији. На Космету је њен вођа Халил Алидема (према М. Миливојевић, исто, стр. 40).

⁸ „Наша борба“, 15. август 1996, стр. 4.

⁹ Исто.

ма, у Албанији живи око 400.000 Грка,¹⁰ што би требало да значи да су две трећине православних, у ствари, неалбанци. Ако се као најприближнија истина узме податак ЦИА о 280.000 Грка, опет је око 50 одсто укупног православног становништва неалбанске националности, а то знатно утиче на расположење војника и официра Грка. Ако се томе дода да се ни други православци, који би требало да су Албанци, по обичајима и култури не разликују од Грка, тј. да су сличнији Грцима, осим по језику, него Албанцима муслиманима, ситуација је још јаснија. На пример, Панајот Пљаку, генерал албанске армије који је пребегао у СФРЈ, тврдио је да је по нацији Албанац, али његово име и презиме су потпуно грчки, као и имена чланова његове породице: отац Јосиф, мајка Констандина и брат Јорга.¹¹

Веома је важно да је, и поред тога што је Православна црква у Албанији била везана за грчку цркву, у САД још 1908. године створена Албанска православна црква.¹² Њени свештеници, Албанци, присуствовали су, заједно с епископом Марком Липом,¹³ скупу поводом додељивања имена Скендербега једном тргу у Паризу, али у Албанији у цркви сада главну реч воде Грци, што све указује на осетљивост ситуације.

Садашња армија Албаније је наследница комунистичке војске створене у Другом светском рату, а њен први командант Главног штаба био је Спиро Мојсију, бивши мајор албанске краљевске армије, православца по вероисповести.¹⁴ И ратне бригаде војске Албаније имале су много истакнутих хришћанских официра. Комесар Прве дивизије био је римокатолик Тук Јакова¹⁵, заменик такође хришћанка Лири Гега¹⁶, а православни Македонац Кристо Темелко, у ствари Крсте Темелковски, био је први заменик врховног команданта и начелник Политичке управе Армије¹⁷. У постојећим условима, у којима се оптужује сам врх Православне цркве и нападају, како лондонски „Гардијан“ каже, сви православни Грци, веома је тешко да православца који је иоле повезан са својим рођацима православне вере дође на место на којем је некада био Спиро Мојсију.

У међуверским односима после комунистичког режима у Албанији није могуће заобићи малобројне (10 одсто становништва) римокатолике, горштакe, који скоро сви живе у подручју Скадра и чине граничне јединице резервиста према Југославији. Извештаји, који сада стижу из Албаније, не показују да је било озбиљних сукоба између муслимана и римокатолика. Међутим, на основу чињенице да ни римокатолицизам

¹⁰ Према том извештају, Грци сматрају да у Албанији има 400.000, Албанци да их је 58.000, а ЦИА да има око 280.000 Грка („Борба“, 10. октобар 1994, стр. 8).

¹¹ Панајот Пљаку, *Насиље над албанском револуцијом*, Београд, 1984, стр. 133.

¹² Ђоко Слијепчевић, *Српско-арбанашки односи кроз векове, са посебним освртом на новије време*, Himelstir, 1983, стр. 278; видети и Stavro Skendi, *Albania*, Њујорк, 1956, стр. 289.

¹³ R. Krasniqi, *исто*, стр. 59.

¹⁴ П. Пљаку, *исто*, стр. 44.

¹⁵ *Исто*, стр. 51.

¹⁶ *Исто*.

¹⁷ *Исто*, стр. 67.

ни ислам не остављају ништа случају и да имају планетарне амбиције, без обзира на то да ли се исказују непосредно или посредно, ти односи су много сложенији. Каква је њихова суштина показује чињеница да је у Скадру, где је седиште најзначајнијих римокатоличких институција, после рушења комунизма изграђена велелепна катедрала, али одмах до ње и највећа џамија на Балкану, с отвореном намером да катедрали парира величином и лепотом. Џамија је названа Абу Бекр, по првом калифу ислама, тј. наследнику Мухамеда. Изграђена је арапским новцем. Џамија може да прими 1.200 верника у две сале за молитве, са свим потребним пратећим верским објектима. Приликом отварања џамије, уз невиђену помпу, праћену свом неопходном исламском „иконографском“, окупило се на свечаности око 20.000 људи.¹⁸ Може само да се замисли како је све то одјекнуло у душама римокатолика који су хитали на мису гурајући се кроз ту гомилу и слушајући исламске проповеди. А у њима се, на основу Курана, свете исламске књиге, проповеда и следеће: „Неверници су они који говоре Бог је–Месих (Месија, тј. Исус, прим. М. Ј.) син Мерјемин (тј. Маријин–Богородичин, прим. М. Ј.)¹⁹. Или: „Јевреји говоре Узејир је Алахов син, а кршћани кажу Месих је Алахов син. То су рјечи њихове из уста њиховијех, опонашају рјечи невјерника пријашњих – убио их Алах куд се одмећу“²⁰. На основу таквих цитата из Курана дају се следећа упутства: „О вјерници, не пријатељујте ни са очевима вашим ни са браћом вашом ако више воле невјеровање од вјеровања. Онај од вас који буде са њима пријатељовао, тај се доиста према себи огријешео“.²¹ И на крају, заповест свих заповести, а Куран је заповест која се мора без поговора слушати:²² „Борите се против оних којима је дата књига (тј. хришћана и Јевреја јер су добили Књигу, тј. Јеванђеље и Тору, део Старог завета, прим. М. Ј.) а који не вјерују ни у Алаха ни у онај свијет, не сматрају забрањеним оно што Алах и његов посланик забрањују и не исповједају истинску вјеру – све док не дају главарину послушно и смјерно“.²³

Зато није чудно што и са друге стране границе, тј. из крајева СРЈ који се наслањају на Албанију, стижу вести о споровима Албанаца римокатолика и муслимана Албанаца.²⁴ Једна од њих је жалба мусли-

¹⁸ „Политика“, 28. октобар 1995, стр. 5.

¹⁹ *Кур'ан са преводом*, издање Старјешинства исламске заједнице за БиХ, 1984, издање IV, поглавље V, ајет или целовита мисао у поглављу бр. 17.

²⁰ *Исто*, поглавље IX, ајет 30.

²¹ *Исто*, IX, 23.

²² Према шеријатском исламском праву, свака јасна шеријатска наредба мора се извршити под претњом искључења из заједнице, а казна за искључење је искључиво смрт. Погледати о томе: исто издање Курана, стр. 617, напомена 33, став 2.

²³ *Куран IX*, 29. Главарина или дизја је порез који немуслиман, мушкарац, здрав телом и духом мора да плаћа у знак понижења и покорности муслиманској држави. О томе видети у делу класичног исламског правника: Mawezdi, *Les statuts gouvernementaux*, Париз, 1982, стр. 299.

²⁴ Што се историје тиче, погледати: Koka Viron, *L'idéologie réactionnaire du clergé dans l'années 30 du XX siècle*, у „*Studia Albanica*“ бр. 1/1969, Тирана, и Мирољуб Јефтић, *Шиптари и Ислам*, Прњавор, 1995.

мана албанске националности из Плава и Гусиња да на њих врши притиске римокатолички свештеник, такође Албанац, да напусте ислам и да постану римокатолици.²⁵ С друге стране, бивши председник Демокришћанске партије Косова, Љазар Краснићи, тешко терети Ибрахима Ругову због тога што, уместо да се створи јединствена међуалбанска организација свих људи, без обзира на веру, ствара албански муслимански савез и тако дели албански народ на верској основи.

Да је све то веома значајно види се из изјаве најзначајнијег представника албанског римокатолицизма, поглавара римокатоличке цркве у Албанији кардинала Рока Мирдите, који је, у изјави за познату хамбуршку агенцију ДПА, рекао: „Не сматрам да овде постоји исти проблем као у Босни. *Једино постоји опасност да у Албанију увезу фундаментализам*“.²⁶ Кардинал Мирдита, коме у леђа дувају муфтије скадарске џамије Абу Бекр, сигурно не би дао такву изјаву да за њу нема јаких разлога, јер добро зна како је дочекана у врховима Исламске заједнице Албаније и у ОИК (Организацији исламске конференције), чији је Албанија постала пуноправни члан, обавезан да на свом тлу спроводи њену исламско-фундаменталистичку повељу.²⁷

Како се албански муслимани односе према римокатолицима најбоље се види из бројних написа објављених у загребачким римокатоличким листовима („Глас концила“ и други). „Глас концила“, у чланку „Зашто су католички Албанци уздржани“, објашњавајући недовољно присуство римокатолика манифестацијама које широм Европе одржавају шиптарски сецесионисти, каже „да се у тим манифестацијама све више истиче не само ислам као знак свеалбанског заједништва, него се чак појавила и турска заставица... И с Косова долазе гласови – чудно је да их католички новинари не чују – да су у неким католичким селима срушени крижеви, да се католицима који граде или поправљају цркве поручује да ће то ускоро морати постати џамије, да ће уопће сви католици Албанци, када дође прави час, морати одлучити да буду муслимани или да их не буде“.²⁸ Католичка ревија „Кана“ је поставила питање римокатоличком свештенику са Космета да ли Албанци муслимани сматрају Албанце католике правим Албанцима, а он је одговорио: „Кад је нетко од њих насаму, поготову школовани, без устручавања признаје католицима албански идентитет. Али кад их је маса, онда је толики фанатизам да неће ни да чују за Албанце католике. За њих је тада Албанство посве повезано са муслиманством“.²⁹ На основу тога, јасно је зашто из Албаније све чешће стижу извештаји разних удружења и организација за заштиту људских права и утицајних политичких партија те земље о све већем исламском утицају, који постепено претвара државу у могући полигон за верске сукобе. То озбиљно

²⁵ „Санџак“, 15. мај 1995, Нови Пазар, стр. 34.

²⁶ Политика“, према ДПА, 4. јул 1995, стр. 6.

²⁷ Албанија је постала пуноправан члан ОИК (IRCICA, bulletin d'information, Istanbul, бр. 277 1991, стр. 5, „Борба“, 9. децембра 1992, стр. 18).

²⁸ „Свет“, Београд, 7. фебруар 1990, стр. 12.

²⁹ Исто.

нарушава албанско јединство, али и систем командовања и војне обуке у армији, која је вишеверског састава. Јер, сваки трећи војник не би требало да је муслиман, већ припадник угрожених верских заједница.

Посебно је важан, у вези с тим, став највеће политичке странке опозиције – Социјалистичке партије. Башким Зенели, потпредседник СП, рекао је: „Не свиђа ми се кад у Тирани видим верске школе са младим девојкама између 13–15 година старости обученим у црну одећу, као што су жене у Албанији носиле пре 70 година. У настављању ове политике *видим опасност од исламског фундаментализма у Албанији*“.³⁰ Ту чињеницу су потврдили и албански активисти за заштиту људских права. Они су утврдили да се у Албанији, под утицајем учитеља из исламских земаља све више испољава верски фанатизам који „*сеје мржњу према Албанцима различитих вероисповести*“.³¹ Фондације из арапских земаља нуде новац сиромашним породицама, а затим њихову децу „*уче да мрзе сународнике друге конфесије*“.³² Према писању албанске штампе, група ученика, подстакнута таквим поукама, тешко је оштетила 23 фреске непроцењиве вредности у једној православној цркви у граду Воскопоји на југу Албаније.³³ Архиепископ Анастасиос Јанулатос, тим поводом је изјавио да то јесте „знак упозорења за све нас због растућег верског фанатизма“.³⁴ Тако се показује да су сва упозорења потпредседника СП Зенелија и поглавара албанске римокатоличке цркве кардинала Рока Мирдите била сасвим умесна и да исламски фанатизам прети општем разбијању нације. То, свакако, не може да остане без последица по војно јединство и чврстину албанске армије.

Свесни те чињенице, садашњи руководиоци државе настоје да што је могуће више ублаже наведене напетости. Стога је расподела политичких функција обављена по верској припадности, тако да ниједна од верских заједница не би била оштећена. Наравно, званично и секуларни карактер државе не омогућава да се то види, али је пажљивим посматрачима та чињеница сасвим јасна. Председник државе је муслиман Сали Бериша, председник владе православца, неки кажу чак и Грк пореклом, Александар Мекси³⁵, а председник скупштине римокатолик Пјетер Арбнори. Слично као у Либану, где је председник државе хришћанин – маронит, премијер – сунит, а председник скупштине – шиит.³⁶ На тај начин би требало да се оствари равнотежа у оквиру највиших органа власти и разбије нетрпељивост међу Албанцима различитих вера.

Ширење фундаментализма је посебно важно у породици, која је основа друштва и чији се односи одсликавају на све друге односе. А

³⁰ „Политика“, 19. јул 1994, стр. 4.

³¹ „Политика“, 31. август 1996, стр. 5.

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ „Недељна борба“, 4. новембар 1995, стр. 10.

³⁶ О Либану: Мирољуб Јевтић, *Савремени цихад као рат*, I издање, Београд, 1989; II издање, Прњавор 1995; затим Peroncel-Hugo Jean-Pierre, *Une croix sur le Liban*, Paris, 1984.

односи у породици показују да се она све више, у муслиманском делу становништва, почиње обликовати као класична исламска породица. То значи да се чини огроман корак уназад у односу на време комунизма, када су мушкарац и жена били формално изједначени. Албанска женска група „Рефлексионе“ обавила је обимну анкету међу албанским женама, упоређујући степен њихове слободе у време комунизма и у садашње време, које би требало да буде време слободе. Резултати истраживања су поразни. У породицама муслимана и даље се примењују исламски прописи о женама: оне се доживљавају као власништво мушкарца. Већина анкетираних жена је изјавила да је сексуално или физички злостављана. Жене не смеју о томе да говоре јавно, чак ни у женском друштву. Делина Фико, једна од ауторки студије, вели да се на селу жене сматрају радном снагом и средством за рађање деце. Посебно је важно да се и интелектуалке у градовима све више, како напредује исламски фанатизам, понашају према исламским правилима. На пример, не седе са гостима, већ их само послуже и одмах иду у друге просторије. Женска група која је спровела анкету сматра да је стање горе него што показује анкета, јер се већина испитаница није усудила ни да одговори.³⁷ С гледишта безбедности државе, та чињеница је посебно важна јер показује да ће таква породица рађати и одгајати људе с исламским системом вредности. То подразумева, што се види и на основу порука из Курана, јединство с припадницима исте вере, које је, без обзира на нацију, језик и расу, важније од припадности истом народу, али верски подељеном.³⁸ То мора да се све више одражава на међуверске односе и на војну, тј. одбрамбену способност државе. У таквим условима, муслимани, начелно, више воле једноверне Турке, римокатолици – Италијане, а православци првенствено Грке, са којима су преко цркве веома повезани, али и Србе, Македонце, Бугаре и Русе.³⁹ Због свега тога, међу припадницима армије јавља се неповерење, јер се сматра да ће православци више желети савез са Грчком, која ће моћи да их искористи за своје циљеве, муслимани са Турском, а римокатолици с Италијом.

Представници појединих странака већ почињу да говоре о томе. Разумљиво, не толико у Албанији, где се мора водити рачуна о бројности хришћана, колико на Космету, где муслимани међу Шиптарима чине више од 95 одсто,⁴⁰ и то муслимани веома одани својој вери, што се у последње време често наглашава.⁴¹ Све то се доводи у везу са

³⁷ „Политика“, 3. фебруар 1996, стр. 4.

³⁸ О односу ислама и нације видети у Naqavi Ali Muhamed, *Islam and nationalism*, Teheran, 1984.

³⁹ Та чињеница је утолико значајнија ако се зна да су албанске власти ухапсиле једанаест припадника грчке мањине код којих је откривено оружје које су илегално поседовали и пропагандни антиалбански материјал, а ти Грци су војни обвезници, било да су резервисти или будући војници („Политика“, 26. август 1994, стр. 5).

⁴⁰ О томе видети: „Статистички годишњак ФНРЈ“, Београд, 1955, стр. 54.

⁴¹ То чак говоре и Ибрахим Ругова и Адем Демаћи, који су доскора били атеисти („Наша борба“, 7. фебруар 1996, стр. 24, и 9. април 1996, стр. 24).

војном спремношћу и односом снага због евентуалног балканског рата, који би, по некима, могао да избије, а у којем би учествовале: Албанија, Македонија, СР Југославија, Бугарска, Турска и Грчка.⁴² У вези с тим разматрају се циљеви, војне снаге и могућа савезништва. Као најважније предвиђа се савезништво Албаније и Турске ради стварања велике исламске државе, било јединствене, било „Велике Албаније“ под турским кишобраном.⁴³

Подаци показују да се та сарадња већ остварује. Прво, Албанија се учланила у ОИК, чији је и Турска пуноправни члан. На тај начин се укључила у планетарне амбиције читавог исламског света, као и Турске, која јој је географски, историјски и у сваком другом погледу најближа. То се осетило кроз тесну војну сарадњу, али и сваку другу. Анкара је 1992. године дала Албанији војни зајам од 50 милиона долара за наоружање и обучавање војника и официра, и то с јасном намером да се Албанија припреми за оружане сукобе који би могли избити на Космету.⁴⁴ Турске оружане снаге су почеле да пружају сваку врсту војне помоћи Албанији – од дотурања оружја и опреме, и обуке војника и официра, до заједничких војних маневара.⁴⁵ С друге стране, и Тирана и Анкара без икаквог зазора показују да је то савез заснован на истој вери. Ту чињеницу наглашавају и сви аналитичари света. Председник Спољнополитичке комисије француске скупштине Андре Белон, у вези с тим је изјавио да би се, у случају сукоба на Косову, „Турска и Иран могли да осете дужним да реагују“,⁴⁶ а то потврђује и Мајкл Робинсон.⁴⁷ Чињеница да је у питању верска солидарност није могла да се не одрази на унутаралбанске верске односе. Албанци су постали свесни да такво вођење државне политике не може да остане без последица по унутрашњу војну стабилност. Јер, православни Албанци не могу са симпатијама да гледају како се власти њихове државе удружују с петовековним непријатељем албанског хришћанства, и то против оних који су све то време једини давали подршку и помоћ албанском православљу.

⁴² „Наша борба“, 20. децембар 1996, стр. 7.

⁴³ „Политика“, 7. октобар 1994, стр. 5.

⁴⁴ „Политика“, 12. децембар 1993, стр. 6. Само учлањивање у ОИК изазвало је велики отпор албанских грађана који нису припадници исламске вере. На основу извештаја који се могу наћи у штампи, та чињеница је довела до разлаза двојице најближих сарадника муслимана Сали Берише и православца Грамоса Пашка, који је са Беришом основао Демократску партију, која влада Албанијом. О томе у „Политици“, 7. март 1993, на страни 3 пише: „Познати бивши министар Грамос Пашко који се са Беришом разишао... изјавио је да Албанија треба да се окрене Западу“. Одмах иза тога новинар „Политике“ додаје: „Бериша је... учланио Албанију у Исламску конференцију. Као што се види поделе у Албанији се сваким даном све више продубљују“. Пашко је унук бившег поглавара албанске православне цркве из времена Енвера Хоџе архиепископа Пејси Водице.

⁴⁵ „Наша борба“, 2. март 1995, стр. 6.

⁴⁶ „Борба“, 19. август 1992, стр. 12.

⁴⁷ Аналитичар Робинсон каже: „Могло би се очекивати да грчки националисти обнове напоре да грчку мањину у оквиру Албаније врате у Грчку. У таквој ситуацији Турска би могла бити увучена преко вероватне моралне подршке коју би пружила браћи по вери у Албанској Македонији“. („Наша борба“, 6. март 1995, стр. 9).

О томе се изјаснио и председник државе Сали Бериша, који је, говорећи о Југославији, оптужио православни фундаментализам за све зло и узрок сукоба у Југославији.⁴⁸ Али, мада је говорио о Југославији, било је очигледно да се исто односи и на Албанију, што се одмах показало на делу: прогони православних свештеника, и претње смрћу поглавару албанске православне цркве. Али, много јасније су се о свему томе изразиле вође сецесионистичког покрета Албанаца у СР Југославији. Према писању листа „Бујку“, који је неслужбени орган ДСК – организације Ибрахима Ругове, на Балкану постоји православни савез, у којем нису само Срби и Грци, већ и Албанци православне вероисповести. При томе, лист Ибрахима Ругове упозорава да њих има скоро трећина у укупном становништву Албаније.⁴⁹ „Бујку“ додаје да ће се са њима ипак лако обрачунати, мада су традиционално наклоњени Србима, јер су им главне интелектуалне узданице давно помрле и сада немају духовну снагу.⁵⁰

Докле се иде у цепању нације по верским основама показује и то што поједини албански листови пишу да може доћи до оружане побуне православаца на југу Албаније и да им оружје за ту акцију могу додати Срби.⁵¹ Да је све то изазвало озбиљне размирице у Албанији и значајно пољуљало поверење власти у православне војнике показује податак да је албанска војска почела да уклања официре и војнике Грке с јужних граница земље, тј. са граница с њиховом матицом Грчком.⁵² Неповеће према официрима и војницима православцима вероватно није могло да заобиђе ни римокатолике, који су махом насељени према границама са СР Југославијом. Наиме, римокатолици немају довољно својих албанских свештеника, већ морају да доводе странце, који, разумљиво, не воле Турке и шире западни систем вредности међу своје вернике, изазивајући отпор према свему што долази с оријента и верским објектима, ношњи, исхрани и осталом. Према извештајима, које даје хамбуршкој агенцији ДПА поглавар албанских римокатолика кардинал Рок Мирдита, током 1995. године у албанским римокатоличким црквама службовало је више од 100 свештеника и око 200 часних сестара, углавном из Италије.⁵³

Оно што је за сваку државу која има војне односе с Албанијом важно, без обзира на то да ли су ти односи пријатељски или непријатељски, јесте да мора најозбиљније узимати у обзир чињеницу да је албанско становништво подељено по верској основи. Ако је пријатељ, који рачуна на војну сарадњу, онда га таква чињеница мора озбиљно бринути јер значајно ремети унутрашњу чврстину могућег савезника, чини га рањивим и некорисним за предвиђену војну сарадњу. Ако је, пак, непријатељ, онда му та чињеница иде у прилог у случају евентуал-

⁴⁸ „Борба“, 13. новембар 1992, стр. 14.

⁴⁹ „Политика“, 19. децембар 1993, стр. 10.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Исто, 8. март 1993, стр. 4.

⁵² Исто, 9. новембар 1992, стр. 2.

⁵³ „Политика“, 4. јул 1995, стр. 6.

ног војног сукоба зато што то онемогућава или отежава остварење стратешких циљева албанске армије. Анализа унутрашњих односа припадника различитих вера у Албанији веома је важна и за сваку државу која има глобалне економске, политичке и војне циљеве. Јер, без узимања у обзир тих чињеница није могуће утврдити праве спољно-политичке потезе у односу на Албанију, али и на Југославију и Македонију, као и читав Балкан.

Због свега тога, све вести које стижу из Албаније треба пажљиво проверити јер су веома противуречне и недовољне. Наведене чињенице недвосмислено показују да су односи међу припадницима православља и ислама прилично лоши. С друге стране, и римокатолици наговештавају, али не тако изричито, да ширење исламског фундаментализма може значајно да оптерети међуалбанске односе.

Посебно је значајно питање утицаја ислама на културни идентитет албанских муслимана као већинског становништва. Александар Поповић, у својој књизи штампаној на француском језику, која је стога доступна широј публици у свету, поставља питање: „Може ли се говорити о утицају ислама на културни идентитет муслимана Албаније?“⁵⁴ и одговара: „Сигурно не“⁵⁵. Да ли та тврдња има смисла или не може се видети из одреднице *култура* у популарној *Малој енциклопедији Просвете*.⁵⁶ Тамо, између осталог, пише, под тачком 3: „Култура представља одређену друштвену средину коју свака индивидуа затиче рођењем као свет који има одређено значење и одређена правила живота којима се она мора прилагодити (обичаји, друштвене навике, норме, закони, систем комуникација, симбола, одређена искуства, знања, веровања и схватања). Према томе, поставља се питање ако ислам није оставио трагове на културни идентитет муслимана Албаније, по чему су они муслимани. Тако се показује да та оцена нема смисла. Једино би се, евентуално, могло рећи да је исламска култура слабо или мало утицала на муслимане Албаније. Међутим, највиши албански ауторитети то поричу, а лако се може запазити, на пример, да скоро сви муслимани Албанци у Југославији имају арапска, турска или персијска имена⁵⁷, тј. да више воле та имена него албанска, да се скоро сви мушкарци обрезају, да се Албанци муслимани, што је сваки старешина ЈНА могао да примети, много више од муслимана из Босне придржавају муслиманских обичаја о исхрани и одржавању хигијене итд. Да је то тачно потврђују и два албанска академика, један с Космета, а други из Албаније. Реџеп Ћосја, косметски албански академик, на питање: „Колико у усменој књижевности и у животу албанског народа има

⁵⁴ Поповић А., *исто*, стр. 62.

⁵⁵ *Исто*.

⁵⁶ Том II, Београд, 1978, стр. 356.

⁵⁷ Иста је ситуација у Албанији. Све до укидања права на слободу вероисповести 1967. Албанци су приликом рођења додељивали деци имена према учењу вере којој су припадали. Муслимани су имали махом арапска, турска и персијска, а хришћани јудео-хришћанска имена (Mark Tritja, *La question religieuse dans la culture populaire*, штампано у La conference nationale des etudes ethnographiques 28–30 juin 1967, Tirana, 1977, стр. 346).

елемената ислама?“ каже: „Много, заиста много, а у животу албанског народа много више него у његовој усменој књижевности... у народној ношњи, архитектури, обичајима, култури живота, посебно у градовима има толико исламског да се може говорити о исламском слоју албанске културе“.⁵⁸ Албански академик из Тиране, Стефанаћ Поло, такође вели: „Доминација земљом (османска, прим. М. Ј.)... се више осећала кроз исламску религију, употребљену као ефикасно средство асимилације. Утицај те културе се осетио у изгледу градова, условима живота жене, породице, начина исхране“ (курзив М. Ј.)⁵⁹

Према томе, ако је тачно то што кажу академици које њихови земљаци сматрају ауторитетима, сигурно је да је исламска култура у оној мери у којој је била прихваћена или се разликовала или супротстављала хришћанској, било православној било римокатоличкој култури, морала да изазива сукобе у међусобним односима. С друге стране, ако је у периоду од 1878. године до рушења комунизма дошло до победе националне идеје над верском, како вели Поповић и како тврде и албански научници и политичари, онда је све оно што се од рушења комунизма догађа ипак мање важно и лако може бити превазиђено.

Када се говорило о укидању религије у Албанији 1967. године, када су затворени сви верски објекти,⁶⁰ и о антирелигиозној пропаганди од краја Другог светског рата, у Југославији се то, по правилу, тумачило до крајности доведеном идејом атеистичког комунизма. Али, то уопште није било тачно. Сами албански комунисти наглашавају да су религију укинули због тога што је онемогућавала национално јединство међу припадницима трију вера, тј. зато што је онемогућавала да се код Албанаца развија јединствена национална свест. Наиме, постоји Албанија, постоји албански језик, али муслимани, римокатолици и православци већином не доживљавају једни друге као припаднике истог народа. Међу интелигенцијом се та национална идеја раширила, али не и међу обичним људима. Управо је то био основни проблем којим су се власти руководиле када су забраниле религију. То најбоље потврђује став главног покретача те акције, шефа албанске државе и партије Енвера Хоџе, објављен у албанском листу „Бешкими“ (23. март 1981). „Пашко Васа (1825–1892) је изјављивао да религија Албанаца јесте пре свега љубав према Албанији. Она (Албанија, прим. М. Ј.) је морала да се бори са многобројним непријатељима... Њихов арсенал је такође подразумевао религију... Трудећи се да изједначе религију са нацијом, они су циљали не само на потчињавање нашег народа... већ и на његово уништавање... У тој уништавалачкој кампањи наших непријатеља носиоци нашег препорода су супротставили своје ватрено родољубље... да би показали да не постоји никаква веза између религије и нације и

⁵⁸ „Препород“, исламске информативне новине, 15. мај 1990, стр. 10–11, Сарајево.
⁵⁹ Stefanaq Pollo, La culture populaire comme expression des particularités ethniques, у *Studia Albanica* (у даљем тексту S.A.), бр. 2/1976, Тирана.

⁶⁰ „Politique HEBDO“, 26. октобар 1972, Париз, стр. 27; Notes et études documentaires, 20. јануар 1969, Париз, стр. 54.

да Албанци постоје као такви преко свог језика, културе... територије... Тако је било у време носилаца нашег националног препорода и тако је и данас (курзив М. Ј.). Религија није никада била нити може да буде корен стварања нације... Зато сваки покушај да се порекне, занемари и замени албанска националност припадношћу овој или оној религији јесте увек наилазио на отпор свих Албанаца“.⁶¹ Дакле, Енвер Хоџа, творац и идеолог комунистичке Албаније, јасно наглашава да је религија настојала да подели нацију, да је била чинилац који је онемогућавао стварање националног јединства и да су албански родољуби 19. века свој патриотизам исказивали борбом против религије. Хоџа је рекао да то стање влада и „данас“, а то је била 1981. година. Значи, скоро четири деценије после победе комунизма у „Земљи орлова“ и, што је још важније, 14 година после званичног укидања религије. Рекао је да религија, као и пре скоро једног столећа, разбија албанску нацију и да се због тога против ње треба борити. Разумљиво, дао је марксистичко-лењинистичко објашњење укидања религије,⁶² али је најважнији разлог онемогућавање постојања целовите албанске нације састављене од припадника трију на крв и на нож посвађаних вера.

То што је тако јасно изложио шеф партије и неприкосновени господар Албаније морало је да уђе и у званичну историју Партије рада, како су се комунисти преименовали: „Страни окупатори су се увек ослањали на различите религије у Албанији, да би поделили и потчинио народ. Различите вере су коришћене као идеолошко оруђе свих окупатора. Стога је вековна борба Албанаца против окупатора била и борба против свештенства које је било средство окупације“.⁶³ (курзив М. Ј.). Из те тврдње следе две важне чињенице: прво, да је религија чинилац који онемогућава постојање независне Албаније, тј. да са религијом Албанија губи независност, и друго, да су све религије биле средство које је користио окупатор. Прва чињеница је више него тачна. Јер, ако православца више воли Грка, да се од њега и не разликује ни по чему, осим по језику, и удаје ћерку радије за њега него за Албанца муслимана, јасно је да им верска припадност не омогућава живот под истим националним кровом. Али, друга тврдња уопште није тачна. Хришћанство је у време борбе против османске окупације служило не као чинилац окупације, већ као чинилац одбране земље. Наведени историјски извори то јасно доказују. На основу њих се види да је Ђерђ Кастриоти, баш захваљујући ослањању на хришћанство, тачније на римокатолицизам, успео да обнови независну Албанију и да, барем неко време, одложи коначну османлијску окупацију.⁶⁴ Зашто је Енвер Хоџа, односно његови приватни историчари, говорио другачије није тешко закључити.

⁶¹ Enver Hoxha, *Oeuvres choisies*, том IV, Tirana, 1987, стр. 148–149.

⁶² Погледати о томе, на пример, Enver Hoxha, *Le socialisme en Albanie*, textes choisis par Patrick Kessel, том II, Париз, 1974, стр. 198.

⁶³ Histoire du Parti du travail d'Albanie, Tirana, 1971, стр. 664.

⁶⁴ Осим наведених дела погледати: Athanas Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XV siècle*, Париз, 1973.

Енвер Хоџа је муслиман што показује његово име. Он се зове Енвер, што на арапском значи „веома сјајни“, ⁶⁵ а презиме му је Хоџа, што је такође неалбанска, персијска реч, која значи муслимански верски службеник, тј. свештеник ⁶⁶, што показује да му је неки предак вероватно био свештеник. Пошто су му преци примили ислам, они су се, самим чином примања вере, обавезали да славе идеологију која је против независне Албаније, јер ислам има за циљ да успостави јединствену светску државу с Кураном као уставом. Пошто је Ђерђ Кастриоти био против такве идеологије, он и Хоџини преци били су непријатељи. А Балабан-паша и његов брат Јонус, тј. Албанци муслимани, који су ратовали са Кастриотијем, носиоци су идеје за коју су се борили и Енверови преци. Због тога је Енвер Хоџа тражио од својих историчара да избегавају да о Ђерђу Кастриотију говоре истину, налажући им да га представе као борца против турске окупације која је представљена као национална, а не као верска, што је у суштини била. ⁶⁷

Пажљиви страни аналитичари су одавно приметили да је Хоџа био оптерећен својом османско-исламском традицијом, иако никада није био формални верник. Иако се борио за национално јединство, није могао да прескочи своју исламску прошлост, па је сасвим пренео у организацију албанске комунистичке партије и државе, чиме је онемогућио оно чему је највише тежио – превазилажење верских разлика у име јединствене нације. Уосталом, наведени аналитичари веле: „Хоџа и Шеху су припадали добрим сунитским породицама са османском традицијом у којима је албански патриотизам обојен носталгијом за Турском и симпатијама за агресивни лаицизам Кемала Ататурка и непријатељством према хришћанским народима Балкана... *Страх од инвазије које се бојала мала нација у стварању* био је отклоњен остваривањем интегралног лаицизма надахнутог турским кемалистичким моделом, али доведеног до крајности. *Радило се о томе да се униште могућности ослањања страног непријатеља на било коју верску групу, што би уништило слабо јединство у земљи*“ (курзив М. Ј.). ⁶⁸ Показује се, дакле, да су Енвер Хоџа и његов доглавник Мехмед Шеху, такође муслиман, изабрали укидање религије да би предупредили могућност да се стране земље, првенствено суседне, ослоне на Албанце православце и римокатолике, а не због комунизма. Посебно је важно што се наглашава да су обојица били турски носталгичари, што истовремено

⁶⁵ Абдулах Скаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1989.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ „У том националистичком полету настаје легенда о Скендербегу, великом хришћанском јунаку... вођи отпора против муслиманске инвазије. Главни носиоци покрета (националног препорода, прим. М. Ј.) стављају нагласак на карактер националне борбе коју је водио Јурај Кастриоти – касније поставши Скендер бег – против освајача, означеног као Турчин а не као муслиман, у тим настојањима њима је помогла чињеница што је Скендербег постао муслиманско презиме, а национална поезија никада више неће истаћи хришћанско својство Скендербега, као што ће изостављати његово очито хришћанско име“ (Жорж Козм, исто, стр. 273).

⁶⁸ Alexander Adler, *Quarants ans de stalinisme à huis clos*, „Libération“, Париз, 12. април 1984.

указује на другу чињеницу – да став према свим религијама, упркос атеизму, није био исти, што објашњава и све догађаје настале после пада комунизма.

Главни непријатељ за Енвера Хоџу није религија уопште, већ хришћанска религија, прво римокатолицизам, а затим православље.

Због формалног комунистичког лика и идеологије Енвер Хоџа, атеиста и османски носталгичар, морао је на други начин да искаже своју везу с исламском традицијом земље. Зато је читав систем организован тако да је подсећао на време османске владавине, тј. владало се сличним методама и славила се веза Албанаца с Османским царством. Аналитичари који су пратили збивања у Албанији о томе кажу: „Енвер Хоџа је наследник свемоћних паша који су владали земљом у име високе порте – Црвени султан је превентивним чисткама уклонио све могуће наследнике; осим тога, услед недостатка правих марксистичких кадрова и само захваљујући томе, успео је да наметне режим који подсећа на старо турско угњетавање дуго 500 година“.⁶⁹ Да тако не мисли само аналитичар католичког листа „La croix“ већ и многи други познаваоци прилика у Албанији види се из следећег: „Данас у Албанији комунизам није ништа друго него лична и апсолутна власт Енвера Хоџе. Он се може удобно сместити у низ шефова живописних балканских држава какве су биле она краља Зогуа и Али-паше Тепелинија. Ако се диктатура Енвера Хоџе покрива привидним социјализмом и изражава марксистичким темама то није ништа друго него историјски инцидент. Комунизам је био просто средство које је Хоџа нашао на дохват руке када је спазио прву могућност да се докопа власти. Али његове методе остају стара балканска пракса“.⁷⁰

Нажалост, оно што су видели Енглези, Французи и Американци нису примећивали југословенски аналитичари. Они су упорно понављали да се ради о стаљинизму, не видећи да је у питању политика која је, у суштини, продужетак старе исламске политике, иако другачијим средствима, против хришћана који желе равноправност. Зато је Енверу Хоџи било неопходно да се ослободи хришћана у органима власти, што није било лако јер су они били душа и тело Комунистичке партије Албаније. Ако је тамо и спроведено нешто што би се могло назвати социјалистичком револуцијом, то су учинили припадници хришћанске мањине, потпомогнути из Југославије. Стога их је било веома тешко уклонити као доказане комунисте.

О томе да су хришћани чинили најактивније језгро Комунистичке партије Албаније види се из свих састава ратних привремених централних комитета и органа власти после рата. У томе се слажу сви аналитичари, а у наведеној историји КП то се отворено наглашава. У њој пише да је Коминтерна донела одлуку да се створи тајна организа-

⁶⁹ „La Croix“, Париз, 28. јануар 1971.

⁷⁰ „Daily Telegraph“, 20. јула 1961, Лондон; затим Tönes Bernardh, *Religionen und Albanien*, у „Osteuropa“, бр. 24, 9. септембар 1974; упоредити и са Zanga Loius, *Enver Hoxhas Krieg gegen die Religion*, „Osteuropa“, бр. 30, 1. јануар 1980.

ција која ће претходити образовању партије. Она је требало да окупи националисте и комунисте (зато су Енвер Хоџа и њему слични у њој нашли места). Међутим, хришћани комунисти, као Зеф Маље и Нико Џоџи, одбили су сарадњу с националистима, као и Аристид Тендро.⁷¹

Тако је касније КП и формирана као спој националистичке и комунистичке идеје, али је у току рата радничко класно језгро, због утицаја КПЈ, успело да доминира.⁷² У исто време, руковођење Партијом било је усредсређено у рукама Кочи Дзодзеа, православног хришћанина с југа, који је био организациони секретар Партије.⁷³ Захваљујући бројној премоћи муслимана и сукобу Југославије са ИБ, Енвер Хоџа је добио подршку Коминтерне и погубио Дзодзеа и друге хришћане који су били на истакнутим местима у Партији.⁷⁴ При томе се није уопште либио да хришћанске чланове Партије, које је напао, сменио и погубио, оптужи за сарадњу са њиховим верским вођама. Како је све то изгледало најбоље се види из података објављених у париском „Le Monde“⁷⁵, према којима су већину чланова владе и Партије после рата у Албанији чинили православци. Касније је, међутим, ситуација била сасвим другачија: више није било ни православца ни римокатолика на најзначајнијим местима у држави. Енвер Хоџа је одстранио све своје противнике без обзира на верско порекло, али је видљиво да је на најистакнутија места доводио само муслимане. После рата су погубљени, осим Кочи Дзодзеа, организационог секретара Партије, потпредседника Владе, министра унутрашњих послова, генерал-лајтнанта; Панди Кристо, такође православца, члан Политбироа Партије, члан Врховног штаба Армије, председник планске комисије; Кристо Темелјко, у ствари Крсте Темелјковски, комесар првог партизанског одреда, члан Политбироа Партије, од 1946, до 1948. начелник Политичког одељења Армије и први заменик врховног команданта; Ђорђи Бљуши, кандидат за члана Политбироа; Тук Јакова, римокатолик, наследник Дзодзеа на месту организационог секретара Партије, кога је заменио муслиман Мехмед Шеху.⁷⁶ Ту чињеницу јасно потврђују страни посматрачи. У чланку из 1972. године француски аналитичар примећује да у Политбироу Комунистичке партије Албаније од 13 чланова само двојица носе грчко-православна имена, а један словенско, тако да у том најважнијем органу државе доминирају муслимани.⁷⁷ Та чињеница је посебно важна ако се упореди са раздобљем рата и непосредно после рата, када су у Партији и држави доминирали православци. Због свега тога, један аналитичар, који је 1963. године описивао Албанију, каже: „У Тирани се виде минарета двадесетак џамија, али, мада су хришћани веома бројни, не

⁷¹ *Histoire du parti du travail...* исто, стр. 57.

⁷² Исто, стр. 305; Пљаку..., исто.

⁷³ „L'economie“, 21. новембар 1946, Париз, стр. 7; Enver Hoxha, *Memoires*, Париз, 1984, стр. 256.

⁷⁴ П. Пљаку, исто, стр. 80.

⁷⁵ „Le Monde“, 5. април 1949, Париз.

⁷⁶ П. Пљаку, исто, стр. 96.

⁷⁷ „Politique hebdo“, 26. октобар 1972, Париз, стр. 27.

виде се цркве. Некада су биле две. Једна је срушена заповешћу једног високог функционера, друга мала црква Киша са значајним фрескама из средњег века је претворена у кафе. Рекло би се да је то један вид прикривеног сукоба између Тоска муслимана са југа и Гега-хришћана са севера. Први држе практично све важније положаје (курзив М. Ј.). Енвер Хоџа потиче из бектешијске породице. Он је без самилости за друге и фанатик какви су били његови преци.⁷⁸ Аналитичар „Le Monda“ оштроумно примећује да се ради о сукобу хришћана и муслимана који се прикрива причом о идеолошкој чистоти. Једино греша када каже да су северњаци хришћани, што је тачно, јер тамо живи скоро целокупно римокатоличко становништво, али су муслимани и тамо већина, као и свуда у Албанији.

Чланови Политбироа Комунистичке партије 1969. године били су скоро сви муслимани: Енвер Хоџа, Рамиз Алија, Бећир Балуку, Адиљ Чарчани, Хисни Капо, Мануш Муфтију, Мехмед Шеху и Хаки Тоска. Истина, било је и хришћана, као што је Спиро Колека.⁷⁹ Али, ситуација се битно изменила. Није више било људи који су стварали Комунистичку партију и државу и који су били јачи од Хоџе или равноправни са њим, а то је много значајнија чињеница од података да у Политбироу није било много хришћана. Јер, нико више Енверу није смео да каже ни реч, па је он одлучивао о свему. Тако су хришћани на високим положајима само фигурирали. Оно што је веома важно јесте чињеница да кад се каже да се радило о сукобу хришћана и муслимана не мисли се на ислам и хришћанство у верском тј. догматском смислу. Јер, више је него очигледно да су људи о којима је реч били барем формално атеисти. Реч је, у ствари, о сукобу двеју историјских традиција – једне засноване на исламу, а друге на хришћанству, тј. о наставку историјског сукоба хришћанске и муслиманске Албаније, у којем потомци настављају борбу предака на друге начине. Када је хтео да оствари националистичку замисао Енвер Хоџа је морао да се ослони на још нешто осим на језик. Јер нација, осим језика и порекла, мора да има и традицију. Пошто је Албанија имала три сасвим различите традиције, Хоџа је без размишљања изабрао традицију својих родитеља – муслиманску традицију (мајка му је носила муслиманску ношњу, хиџаб, тј. покривала се пред мушкарцима и није се са њима мешала,⁸⁰ преци су му били муслимански официри и функционери), коју је почео да намеће и хришћанима, и то против њихове воље. То се посебно осетило кроз прогон цркве. Како примећују посматрачи, па чак и муслимани, најјаче је ударено по римокатоличкој цркви: „Прогањање католичких свештеника достигло је веома висок степен суровости са затвореним процесима и убијањем великог броја свештеника“.⁸¹ Посебно је значајно да су и руководиоци комунисти римокатоличког порекла оптуживани и осуђи-

⁷⁸ „Le Monde“, 30. јул 1963. и 31. јул 1963.

⁷⁹ Notes et etudes documentaires, 20. јануар 1969, Париз, стр. 81.

⁸⁰ Ту изјаву Енвера Хоџе пренео је „Combat“, Париз, 10. септембар 1964.

⁸¹ La documentation française, article et documents, 8. новембра 1955, стр. 2. Видети о томе и: R. Bowers Stephen, *The islamic factor in Albanian policy*, „Journal Institut of Muslim Minority Affairs“, бр. 1/1984, Лондон, Цеда.

вани због наводних веза с римокатоличким клером. Тако је настрадао Тук Јакова, организациони секретар Партије, други човек на друштвеној лествици.⁸² А како избегли албански генерал Панајот Пљаку вели, та оптужба за сарадњу са свештенством заснивана је на чињеници да је Јакова без вређања примио неког римокатоличког свештеника који је тражио помоћ.⁸³ Енвер Хоџа је оптужио читав римокатолички клер, без изузетка: „Сви званичници католичке цркве, од највишег до најнижег, били су мајстори да подвргну својим жељама народну вољу. Верници католици су морали да припадају телом и душом цркви“.⁸⁴ Таквом тврдњом су сви римокатолици проглашени за народне непријатеље, па су после Другог светског рата у подручјима северне Албаније против римокатолика организоване праве казнене експедиције, које су стрељале људе. Римокатоличку цркву требало је да укине Рамиз Алија, северњак, али муслиман,⁸⁵ што је разбуктало мржњу римокатолика против муслимана, а извршилац је био Мехмед Шеху, такође муслиман. У једном селу у католичком подручју Мирдитији стрељано је 15 људи пред очима осталих сељака, силом прикупљених да би били застрашени.⁸⁶ Тако је дошло до потпуног јавног затирања Римокатоличке цркве. Основно питање је зашто је баш та верска заједница, која окупља само 10 одсто становника, тако жестоко нападнута. Одговор је следећи: „католици су били под латинским утицајем и сматрало се да се не могу интегрисати у албанску нацију“.⁸⁷ Дакле разлог је био изразито националистичке природе. И заиста: римокатолици се нису могли утопити у албанску нацију онако како је то замишљао и пројектовао Енвер Хоџа. Јер, та је нација требало да се заснива на муслиманском концепту, у којем су сасвим занемарени поступци Балабан-паше и његовог брата Јонуса у служби султана из Цариграда, и сасвим криво представљена идеја за коју се борио Ђерђ Кастриоти. Али, званична забрана религије није убила веру у људима, нити римокатоличку традицију. Сви извештаји говоре да је за време комунизма, уз затворене цркве и похапшене свештенике, народ ипак тајно упражњавао своју веру⁸⁸ и уз њу гајио мржњу према владајућим муслиманима, који су се представљали као комунисти. Најсигурнији доказ за то је податак да је осамдесетих година, у време највеће комунистичке страховладе и пропаганде, број мешовитих бракова између римокатолика и муслимана у Скадру, где је највише римокатолика, износио само 5 одсто⁸⁹, што значи да је, упркос антирелигиозној пропаганди, породично васпитање било јаче и није дозвољавало да улазак лица друге вере разбије породичну заједницу.

⁸² *Histoire du parti du travail*, исто, стр. 385.

⁸³ П. Пљаку, исто, стр. 96.

⁸⁴ Enver Hoxha, *Quand on jetait les fondements de l'Albanie nouvelle*, Tirana, 1984, стр. 31.

⁸⁵ „La vie française“, 26. новембар 1984, Париз, стр. 26.

⁸⁶ „Articles et documents“, 17. април 1951, Париз.

⁸⁷ G. Zananiri, La situation religieuse en Albanie, у *Documents sur l'Europe Centrale*, 1/1975 vol. XIII Leuven-Louvain.

⁸⁸ R. Bowers, исто, стр. 1127, „La croix“, 21. децембар 1986, Париз, стр. 18.

⁸⁹ Исто.

Друга верска група, по снази удараца које је трпела, били су православци.⁹⁰ Њих је власт доживљавала као много више албанске него римокатолике зато што нису имали страни центар, већ су се ослањали на унутрашње снаге. С једне стране, тако су лакше надзирани, а, с друге стране, лакше су потчињавани властима. Зато је Енвер Хоџа о православцима говорио следеће: „Део православног свештенства, нарочито сеоски свештеници, се борио за независност цркве и за увођење албанског у богослужење... Али епископи, који су своје деловање правдали верским разлозима, су иза њих крили политичке намере и шовинистичке циљеве... По логици мешања вере и нације, неки реакционарни епископи сматрају као Грке 400.000 становника Албаније који припадају православној вери“.⁹¹ Из тога се види јасна разлика у ставу у односу на римокатолике. Наиме, скоро сви римокатолици су стављени у исти кош, а код православних су издвајани као родољуби сеоски попови. Али, забрана није заобишла ни Православну цркву. Храмови су разорени, скоро целокупан стари православни партијски кадар је погубљен, а у периоду равноправности доведени су људи православног порекла који су слепо слушали Енвера Хоџу.

И, на крају, творац „комунистичке“ Албаније говорио је и о исламу: „Џамије су постојале, али су биле слабо посећене. Муслиманска правила су била напуштена, венчања се нису вршила према шеријату, сви други верски обичаји, као пост, Бајрам, су постали рутински, јер су постојали одавно, а не због неког другог разлога... Хоће нису могле да врше било какав утицај, а широке масе су се скоро ослободиле верских стега. Муслимански верници су показивали либерализам и толеранцију. Са те тачке гледишта, партија се није суочила са скоро никаквим значајним проблемом у организовању народа за борбу“.⁹² Исто Хоџа каже и за бектеше, којима је, према неким изворима, припадала и његова породица.⁹³ На први поглед, чудна ситуација! Муслимани, који чине 70 одсто становништва, нису никаква верска група и не чине никакву опасност за државу, а 10 одсто римокатолика је толико опасно да је могу разорити. Одмах иза њих, по опасности су православци, чији су епископи желели исто што и римокатолици. Међутим, други извори поричу те тврдње Енвера Хоџе. Према неким, сам шеф сунитске заједнице је наговарао муслимане и наређивао им да се упишу у фашистичку партију,⁹⁴ као и шеф бектеша Салих Нијази Деде, који је убијен 1941. године.⁹⁵ И, што је посебно важно, баш су бектеши, који су имали велике поседе и хтели да их очувају, били главни противници аграрне реформе после рата.⁹⁶ Осим тога, управо због покушаја да убеди

⁹⁰ О православнима у Албанији видети у: Cyrille Vogel, La fin d'une eglise autocephale. La dernière 10 i organique de l'église Orthodoxe d' Albanie, u Année canonique, tom XXII/1978, Париз.

⁹¹ Enver Hoxha, *Quand on jetait...*, исто, стр. 33.

⁹² Исто.

⁹³ Исто.

⁹⁴ Aleksandre Popovich, исто, стр. 38.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ „Le Monde“, 24. новембар 1961, стр. 7–8.

бектеше да се одрекну старих исламских бектешијских традиција, за које Енвер Хоџа вели да су биле само форма, дошло је до оружаног обрачуна међу њиховим вођама.⁹⁷ Према томе, Енвер Хоџа је свесно говорио неистину и повлашћивао муслимане на рачун осталих (чак је и Рамиз Алија био члан фашистичке омладине)⁹⁸. Енвер Хоџа, дакле, није само погубио истакнуте хришћане који су створили Комунистичку партију и, барем исто колико он, „комунистичку“ Албанију, и различито поступао према припадницима појединих вера, повлашћујући муслимане, него је и, наметањем слике прошлости која је дубоко повређивала хришћане, стално водио происламску међународну политику.

Мада је неспорна чињеница да су муслимани у виду Османлија, окупирали оружаним путем Албанију и нанели њеном народу страховите губитке, Енвер Хоџа је то настојао да забашури и да Османлије, односно њихове наследнике Турке, представи као браћу Албанаца. Ако су Турци постали браћа по вери муслиманима, поставља се питање да ли се то може рећи и за хришћане. И преци садашњих муслимана у време османске инвазије, пошто су били хришћани, претрпели су страшне патње, а њихови исламизовани потомци њихове убице и паликуће – Турке, проглашавају браћом. О томе како је изгледало освајање Албаније од стране Османлија два члана албанске академије наука, доктора историје, кажу: „Турска власт у Јужној Албанији била је велика несрећа. Турци су пљачкали и уништавали све без граница, што је њима било својствено. Њихови хроничари из XV века су истицали са поносом како су у Албанији заробили велики плен, о серијском спаљивању градова и села, о неописивом дивљаштву са којим су поступали са месним становништвом, о отимачини деце за јаничаре или за продају на пијацама робља у Азији“.⁹⁹

⁹⁷ Исто. Поглавар албанских бектеша, али и светских, пошто је центар бектешизма пренет у Албанију, Абаз Хилми деде убио је 19. марта 1947. двојицу својих свештеника баба Фају Мартинеша и баба Фејзу Дервиша. Њих двојица су били учесници НОБ-а и посланици Народне скупштине. Молили су дедеа (деде и баба су титуле дервишких свештеника, прим М. Ј.) да дозволи дервишима да се брију, да носе грађанска одела изван службе и да се жене. Деде је то одбио под изговором да не може да мења вековне обичаје и традицију. После дугог убеђивања он их је убио, а затим извршио самоубиство. Тада је у Албанији било 68 текија, тј. дервишких манастира (наведено према А. Поповићу, исто, стр. 48. и 49).

⁹⁸ „La vie française“, 26. новембар 1984. стр. 26.

⁹⁹ Arben Puto, Stefanaq Pollo, *Histoire d'Albanie des origines a nos jours*, Roanne, 1974, стр. 75.